

Попельнюк Ю. П.,

аспірант

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

ORCID: 0009-0008-7134-4093

ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ПРОТИДІЮ РОЗСЛІДУВАННЮ

PROBLEMS OF THE CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS OF FORENSIC SCIENCE ON COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION

У статті наголошено, що теорія пізнання вимагає коректності у використанні різноманітних понять, термінів і їх дефініцій, а понятійно-термінологічний апарат кожної науки має бути точним, визначення уніфікованими. З огляду на це, метою статті стало вдосконалення сучасного понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію, що наразі характеризується низкою дискусійних питань. Зокрема, приділено увагу поняттям «протидія розслідуванню кримінальних правопорушень», формам і способам протидії, а також засобам, що застосовуються з метою нейтралізації протидії.

За результатами проведених наукових пошуків, узагальнення теоретичних підходів, запропоновано під протидією розслідуванню кримінальних правопорушень розуміти «вчинення протидіючим суб'єктом комплексу діянь або одиничних дій чи ухилення від їх скоєння, задля ускладнення (унеможливлення) реалізації окремих тактичних завдань зокрема, або завдань кримінального провадження в цілому». Також обґрунтовано, що правові засади нейтралізації протидії розслідуванню – це ті положення чинного законодавства, котрі врегульовують таку діяльність, а організаційні засади увібрали в себе тактичні рекомендації, вироблені криміналістичною наукою та правозастосовною практикою. Окрім цього, уточнено правила використання термінів засади, форми, способи, засоби. Визначено, що дії, прийоми та система прийомів, котрі вчинені протидіючим суб'єктом слід називати способом протидії, а для позначення зовнішнього прояву таких способів необхідно використовувати термін «форма». Своєю чергою всі ті дії, що реалізуються правоохоронними та іншими органами в напрямі нейтралізації протидії розслідуванню визначено, як засоби подолання вчинюваної протидії. Наголошено, що перспективи подальших досліджень полягають у визначенні найбільш повної класифікації форм протидії та підходів до визначення апробованих засобів нейтралізації протидії розслідуванню.

Ключові слова: *поняття, термінологічний апарат, вчення, криміналістика, протидія розслідуванню, засіб, метод.*

The article emphasizes that the theory of cognition requires correctness in the use of various concepts, terms, and their definitions, and the conceptual and terminological apparatus of each science must be precise, and the definitions unified. Given this, the article aimed to improve the modern conceptual and terminological apparatus of the forensic doctrine of counteraction, which is currently characterized by several debatable issues. In particular, attention is paid to “counteraction to the investigation of criminal offenses”, forms and methods of counteraction, and means used to neutralize counteraction.

According to the results of scientific research, and generalization of theoretical approaches, it is proposed to understand counteraction to the investigation of criminal offenses as the commission by the counteracting subject of a complex of actions or individual actions or evasion from their commission, to complicate (impossibility) the implementation of individual tactical tasks in particular, or the tasks of criminal proceedings in general. It is also substantiated that the legal principles of neutralizing resistance to investigation are those provisions of the current legislation that regulate such activities, and the organizational principles have incorporated tactical recommendations developed by forensic science and law enforcement practice. In addition, the rules for using the terms principles, forms, methods, and means have been clarified. It has been determined that actions, techniques, and a system of techniques committed by a resisting subject should be called a method of resistance, and to designate the external manifestation of such methods, the term “form” should be used. All those actions implemented by law enforcement and other bodies to neutralize resistance to investigation are defined as means of overcoming the resistance committed. It is emphasized that the prospects for further research lie in determining the most complete classification of forms of resistance and approaches to determining approved means of neutralizing resistance to investigation.

Key words: *concept, terminology, doctrine, forensics, counter-investigation, means, method.*

Постановка проблеми. Поняття «протидія розслідуванню злочинів» набуло свого поширення до вжитку в теорії криміналістичної літератури наприкінці XIX ст. Першим, хто звернув на нього увагу був всесвітньо відомий криміналіст Ганс Гросс. У своїй праці «Керівництво для судових слідчих, чинів загальної й жандармської поліції та інших» разом з особливостями вчинення злочинів, автор розкрив ще й типові способи їх приховування, до яких вдаються злочинці, серед яких: зміна зовнішності, неправдиві показання, симуляція захворювань та ін. [1]. Тобто, як слушно вказують вчені, авторський внесок Г. Гросса полягає у визначенні сукупності методів виявлення, подолання та використання спеціальних знань про злочинну діяльність у слідчій практиці [2, с. 4]. Тобто протидія розслідуванню настільки ж тривіальна, як і порушення прийнятих у суспільстві правил. Оскільки кримінальне переслідування має на меті притягнення особи до відповідальності, то ця процедура охарактеризована конфліктом. Конфліктні ситуації, як указують в юридичній літературі, з різним ступенем гостроти протиставлення сторін не рідкість в слідчій практиці [3, с. 23], а особливо в тих кримінальних правопорушеннях, що відрізняються високим рівнем суспільної небезпеки, до вчинення яких причетні злочинні угруповання, які мають на меті незаконне збагачення тощо. Попри те, що в науковій літературі проблематиці протидії розслідуванню та її подоланню вже багаті роки приділяється пильна увага, окремі питання, зокрема, понятійно-термінологічний апарат цього криміналістичного вчення не позбавлений суперечностей і подекуди є неузгодженим. Саме тому ми вважаємо за потрібне більш ґрунтовно зупинитися на цьому питанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських науковців кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти протидії розслідуванню злочинів були предметом дисертаційних досліджень Р. М. Шехавцова (2003), О. В. Александренко (2004), Б. В. Шура (2005), І. В. Грицюка (2012), О. І. Ромців (2016), Р. В. Мудрецького (2019), М. С. Чесакової (2019), В. М. Плетенця (2021) та ін. Водночас проблеми понятійно-термінологічного апарату протидії не вирішені ані на законодавчому, ані на доктринальному рівнях.

Метою статті є вдосконалення понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Аналіз комплексних наукових праць українських вчених, присвячених проблематиці протидії розслідуванню та її нейтралізації, дозволяє стверджувати, що вченими використовуються різні терміни для позначення тих самих правових явищ.

Щодо розуміння поняття протидія, то здебільшого його визначають як форму злочинної діяльності [4, с. 23–24]. Водночас зустріча-

ються й інші позиції. Наприклад, І. О. Завидняк вказує, що протидія розслідуванню, разом із приховуванням злочинів, є самостійними формами ухилення винних осіб від юридичної відповідальності, причому приховування має місце до виявлення кримінального правопорушення, а протидія – вже після його виявлення та внесення відомостей про нього до Єдиного реєстру досудових розслідувань [5, с. 161]. Окрім цього І. О. Завидняк вказує, що підозрюваний може застосовувати певні прийоми, спрямовані на знищення та фальсифікацію речових доказів, а також використовує формулювання «засіб протидії розслідуванню». Таким чином поняття прийом і засіб авторкою використовуються як синонімічні, і додатково нею не розрізняються засоби, які використовуються як форми протидії та засоби, які реалізуються як спосіб нейтралізації застосованої протидії.

В. М. Плетенець у своїй монографії дійшов висновку, що протидія досудовому розслідуванню – це система умисних дій (бездіяльності) протидіючої сторони, що спрямовані на ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань кримінального провадження [6, с. 368–369].

В. О. Гусева з огляду на те, що протидія є синонімом перешкоди, під якою розуміють «те, що перепиняє рух, заступає шлях, закриває доступ куди-небудь, перепона або що заважає здійсненню чого-небудь, завада» [7, с. 935], вказує, що під нею доцільно розуміти умисні дії, спрямовані проти іншої дії, що перешкоджають законній діяльності слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень [8, с. 345].

Не можна оминути увагою ще й положення сформульовані О. І. Ромців. Авторка вказує, що протидія є своєрідним видом соціальної діяльності, котрий уособлений створеною системою способів приховування інформації про злочини посадовими особами та розроблення ними тактичних прийомів впливу на слідчого з метою перешкодження повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів [9, с. 177]. На нашу думку, використання категорія «соціальна діяльність» для позначення протидії розслідуванню є декілька голослівним, адже попри те, що остання також реалізується окремими представниками соціуму, категорично неузгодженими є цілі цих напрямів діяльності. Ми виходимо з необхідності керування системними методами третього покоління, відповідно до яких соціальна діяльність «це процес системної реалізації соціуму як системи, відмітною ознакою якої є її усвідомленість суб'єктом дії та яка проявляється у вигляді громадянської ініціативи (самоорганізації)» [10, с. 118].

Тож логічніше стверджувати, що протидія – вид злочинної діяльності, котре своєю чергою є соціальним явищем, що має негативні наслідки. У зв'язку з цим, певною мірою погоджуємося з визначенням В. В. Піддубного, який

пропонує під протидією розуміти «самостійне негативне соціальне явище, сутність якого складають активні заходи наступального характеру, що перешкоджають розслідуванню та судовому розгляду кримінальних проваджень» [11, с. 201]. В цілому не заперечуючи проти визнання такого підходу, зауважимо, що на нашу думку, протидія може вчинятися і шляхом бездіяльності. До форм протидії, учинених шляхом бездіяльності, можна віднести: ненадання показань (відмову від їх надання), неприбуття за викликом, переходування підозрюваного від органу досудового розслідування тощо.

Отже, на підставі узагальнення підходів учених до розуміння сутності протидії розслідування, доходимо висновку, що переважає розуміння протидії як різновиду злочинної діяльності. Проте на нашу думку, використання такого формулювання може вказати на її протиправність чи суб'єкта, який її реалізує. Протидія розслідуванню може чинитися як суб'єктом кримінального правопорушення, так і третіми особами. Щодо такої ознаки, як «злочинність», то не можна оминати увагою, що окремі форми протидії не завжди мають протиправний характер, адже коли підозрюваний відмовляється надавати показання в порядку ст. 63 Конституції України, то він реалізує свою правову позицію захисту.

Керуючись викладеним ми пропонуємо під протидією розслідуванню кримінальних правопорушень розуміти вчинення протидіючим суб'єктом комплексу діянь або одиничних дій чи ухилення від їх скоєння, задля ускладнення (унеможливлення) реалізації окремих тактичних завдань зокрема, або завдань кримінального провадження в цілому.

Ще одним дискусійним питанням у контексті понятійно-термінологічного апарату є ті категорії, що використовуються для позначення дій, що вчиняються протидіючим суб'єктом та тих, що спрямовані на їх нейтралізацію. Зокрема, Б. В. Щур для позначення всіх тих дій, що реалізуються особами, заінтересованими в результатах розслідування, використовує терміни «прийом», «метод» і «засоби протидії» [12].

О. В. Александренко зазначає про можливість використання в цілях нейтралізації протидії розслідуванню заходів подолання протидії, що належать до компетенції правоохоронних органів і заходи, що проводяться із залученням сил держави та суспільства [4, с. 78–79]. Таким чином, авторка використовує термін «захід», котрі в контексті свого дослідження класифікує за суб'єктом застосування.

М. С. Чесакова вказує, що особи, які протидіють використовують різні способи та форми, які слід розглядати через призму різноманітних явищ, суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, сукупність певних ознак тощо [13, с. 200].

В. М. Плетенець для позначення дій, реалізованих у напрямі протидії розслідуванню використовує термінологічну конструкцію «спосіб протидії», а які спрямовані на їх нейтралізацію – «криміналістичні засоби та методи подолання протидії». Окрім цього, автором уточнюється, що метод у криміналістиці розглядається як збірне поняття, котре поєднує методи як науки, так і практики розслідування, у зв'язку з чим їх застосування має бути диференційованим [6, с. 374–376].

У роботі І. В. Грицюка під предметом дослідження визначено «правові, методичні, організаційні й тактичні засоби та методи подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері оподаткування» [3, с. 9]. Водночас термін «прийом» автором використовується для позначення дій, що використовуються злочинцями для здійснення протидії [3, с. 72]. У контексті класифікації засобів подолання протидії автором виокремлено кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні засоби [3, с. 188].

О. І. Ромців використовує термін «засоби» для позначення тих дій, що спрямовані на подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, додатково виокремлюючи серед них: 1) правові, що поділяються на кримінально-правові заходи і процесуальні заходи; 2) організаційно-тактичні заходи [9].

Про застосування правових та організаційних засад подолання протидії під час розслідування економічних злочинів вказав В. В. Піддубний. На підставі узагальнення низки положень автор зауважив, що підрозділи Національної поліції України керуються «Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінальним процесуальним кодексом та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, Постановами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них наказами МВС України й іншими нормативно-правовими актами» [11, с. 137]. Організаційні засади, як визначив автор, представлені залученням необхідних сил і засобів; налагодженням взаємодії; плануванням; керівництвом та координацією дій учасників розслідування. Також наголошено на важливості врахування тактичних завдань розслідування під час визначення форм і методів протидії [11, с. 137–138].

Таким чином, окрім засобів, форм, способів використовують ще й термін «засади». Ми вважаємо, що засади слід використовувати тільки в контексті розуміння тих фундаментальних ключових принципів, що врегульовують порядок певної діяльності. Тим паче, що теорія пізнання обґрунтовує доцільність побудови будь-якого знання на достовірних засадах, під якими слід розуміти базові фундаментальні ідеї,

вихідні положення, правила поведінки тощо [14; 15, с. 64], а кримінальна процесуальна діяльність має відповідати положенням кримінального процесуального законодавства [16]. Отож криміналістичне вчення може оперувати поняттями засади, проте правові – це ті, положення чинного законодавства, яким має відповідати діяльність щодо нейтралізації протидії розслідуванню, а організаційні – тактичні рекомендації, вироблені криміналістичною наукою та правозастосовною практикою.

Дії, прийоми та система прийомів, вчинені протидіючим суб'єктом слід називати способом, а для позначення їх зовнішнього прояву, на нашу думку, необхідно використовувати термін «форма». Водночас усі ті дії, що реалізуються правоохоронними та іншими органами в напрямі нейтралізації протидії розслідуванню є засобами подолання таких діянь. Підтверджує нашу позицію і етимологічне значення слова «засіб», що відповідає прийому, якійсь спеціальній дії, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [17]. Таким чином, представники сторони обвинувачення нейтралізують протидію шляхом застосування кримінально-правових і проведення передбачених

законом кримінальних процесуальних, а також вироблених наукою і практикою організаційних засобів.

Висновки. Теорія вимагає коректності у використанні різноманітних понять, термінів і їх дефініцій. Нашою метою було вдосконалити сучасний понятійно-термінологічний апарат криміналістичного вчення про протидію. Зокрема, приділено увагу поняттям «протидія розслідуванню кримінальних правопорушень», формам і способам протидії, а також засобам, що застосовуються з метою нейтралізації протидії.

За результатами проведених наукових пошуків, узагальнення теоретичних підходів, запропоновано під протидією розслідуванню кримінальних правопорушень розуміти «вчинення протидіючим суб'єктом комплексу діянь або одиничних дій чи ухилення від їх скоєння, задля ускладнення (унеможливлення) реалізації окремих тактичних завдань зокрема, або завдань кримінального провадження в цілому». Також уточнено правила використання термінів засади, форми, способи, засоби. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень полягають у визначенні найбільш повної класифікації форм протидії та підходів до визначення апробованих засобів нейтралізації протидії розслідуванню.

Список використаних джерел:

1. García L. S. Hans Gross: El Legado en la Criminalística que Transformó la Justicia. URL: <https://guia-legal.com/hansgross-el-legado-en-la-criminalistica-que-transformo-la-justicia/> (дата звернення: 01.10.2024).
2. Лисиченко В. К. Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: навчальний посібник / В.К. Лисиченко, Р.М. Шехавцов. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 176 с.
3. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2012. 259 с.
4. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 184 с.
5. Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. № 15. С. 159–166. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166>
6. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
8. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
9. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.
10. Каралаш А. Ю. До визначення поняття «соціальна діяльність»: системний підхід. *Глобалізований світ: випробування людського буття*: матер. міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Житомир, 6-7 жовтня 2017 р.) / редкол. М. А. Козловець [та ін.]. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. С. 116–118.
11. Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2020. 260 с.
12. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
13. Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 251 с.

14. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/s/грунсур> (дата звернення: 01.11.2024).

14. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2023. 297 с.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.11.2024).

17. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%B1> (дата звернення: 04.11.2024).